

LOWE KÁROLY EMLÉKIRATAIBÓL.*)

Az angoloknál és amerikaiknál elterjedt szokás emlékiratokat készíteni. Ezt nemcsak kiváló tudósok, vagy nagy államférfiak teszik, hanem olyanok is, a kik nem visznek nagy szerepet a nyilvános életben. De azért ez utóbbiaknak is feljegyzései érdekesek és hasznosak; és akárhányszor jótékony befolyással s hatással vannak egyesek jellemének idomitására, életpályájuk helyes megválasztására.

Az emlékirat, melyből szemelvényeket akarok közölni, egy amerikai unitárius lelkésznek naplójából van összeállítva. S minthogy az Amerikai Unitárius Társulatnak is titkára volt, s a magyar unitáriusokkal nagyon rokonszenvezett: reánk nézve annál érdekesebb lehet ez emlékirattal megismerkedni. Szerzője 1874-ben elhunyt, s így neje rendezte sajtó alá, még pedig a mint az előszóban elmondja: „Férje számos barátai s paptársai kérése következtében. Az a hála és kegyelet, — folytatja tovább — melyek temetésekor s azután különböző formában nyilvánultak, tanubizonyosságai annak, hogy a néhai általános szeretetben s közbecsülésben részesült. Ezek ismétélése szükségtelen. E könyvnek célja feltüntetni egy embernek életét úgy, a milyennek önmaga és a világ előtt látszott. Felmutatni egy ifju ember jelleme fejlődését, s azt az erkölcsi erőt s befolyást, mit embertársaira gyakorolt. Ő bizonyára az utolsó lett volna, ki úgy vélekednék, hogy az ő élettörténete s munkálkodása elbeszélése a világnak szüksége lenne. De ha tudná azt, hogy szeretett egyházára nézve hasznos volna: ő maga is belenyugodnék e mű kiadásába, azt hisszük.“

Az emlékirat 48 szakaszra oszlik s 596 oldalra terjed. Lowe Károly 1828-ban született Portsmouthban, Newhampshire államban. Apja kereskedő volt; nagyon pontos, szorgalmas és jellemes. Mély vallásos érzelméről tanuskodik az, hogy a régi szokás szerint mindennap kétszer ment a teplomba s reggelenként rendszeren olvasott a bibliából családjának. E vallásos érzelem átöröklődött fiába is. Ta-

*) Memoir of Charles Lowe by his wife Martha P. Lowe Boston, 1884.

nulmányait Exeterben — hová szülei átköltöztek — kezdette meg, s a Harvard egyetemen, Cambridgeben, végezte be.

A rendes naplórészhez már 12 éves korában hozzákezdett s figyelme mindenre kiterjedett. Még a vizsgálatok alkalmával kapott feladatokat is feljegyezte. Érdekesen írja le a tanulócsereg aggodalmát az érdemjegyek felolvasásakor. Egyik lesütött szemmel, szomorú arccal, a másik derült, vidám képpel jelent meg az ünnepélyen. Az igazgatók megnyitó s bezáró beszédeiből szintén sokat feljegyez, valamint azoknak hatását az ő kedélyére. Az isteni tiszteleten tartott szónoklatokból is mindig kivonatokat készített. (Ez követésre méltó példa lehetne a mi tanulóinkra nézve is.) 1846-ban, május 3-iki naplójában ezeket írja: „A múlt hét talán a legérdekesebbek közé fog tartozni, milyent még Cambridgeben érni fogok. Everett igazgató tartotta beköszöntő beszédét. Mikor Webster Dániel megjelent, néhány perczig nem lehetett egyebet hallani, mint éljent s hatalmas tapsokat. A beszéd a szónoklat egy remeke volt. A latin és görög nyelvek hasznosságáról beszélvén, a híres államférfi s nagy szónokhoz fordulva, így szólt: mondja meg uram ön, kinek kevésbé van szüksége ezekre, mint bárki másnak, vajjon nem kimondhatatlan előnnyel jár-e a classicus nyelvek tudása? Ez a lelkesedés újabb kitörésére adott alkalmat Webster iránt. Ilyen előkelő s válogatott közönséget eddig sohasem láttam. A kivilágítás nagyszerű volt. A hallterem ablakain „üdvöz légy Everett“ feliratok. Hát az ifjúság éneke mily lélekemelő volt.“

Egy más alkalommal egész elragadtatással írja le, hogy hallotta Webstert beszélni, s mekkora élvezet volt ez neki.

A pályaválasztás adott sok gondot. „Folytonos aggodalomban vagyok, — írja — hogy minő pályát válasszak. Mérnöki, ügyvédi, vagy papi pályára menjek? Egyik azt tanácsolja, ne legyek mérnök mert ott nem kínálkozik elég tér tehetségem kifejtésére. Az ügyvédség nem nekem való, mert nem egyezik meg természetemmel. Oda más tulajdonságok kellene, mint az enyém. A papi pálya ellen is sok kifogást hoznak fel; de utóvégre is mindenkinek magának kell elhatároznia, saját hajlamát követve, hogy minő pályát válasszon... A legszebb hirnév, s legdicsebb pálya, mit képzelni lehet, az, hogy az ember legyen igazságos, erényes és igazi keresztény... az ilyen jellem az, mely biztosítja a sikert és a mások bámulatát.“

Egyik naplójában azt jegyzi meg, hogy sokkal több szellemi munkát bír elvégezni, ha testgyakorlatokat csinál (Ez is intő példa az ifjúságnak). Az élet gondjaival s világi dolgokkal való tulságos

foglalkozást veszélyesnek tartván, így imádkozik: „Oh, ur Isten, még szívem ifju és fogékony a szép, jó és nemes iránt, oltsd be abba kitörülhetlenül a kötelesség teljesítése iránt való igaz érzést!”

1848. nov. 6—7-éről: „Politikai kérdések vannak napi renden. Taylor, tábornok, elnökjelölt bizonyára nem eszményképe az északi államok szabadelvű választóinak. Taylor a rabszolgatartás mellett van, mert abban a hitben neveltetett fel, hogy a rabszolgatartás tisztességes intézmény. Ma van a választás napja . . . mily kellemes nézni, hogy mily teljes nyugodtsággal beszélgetnek az emberek a szavazatok állásáról, a választás kimeneteléről s a pártok elveiről... Ugy látszik, a mennyire felfoghatom, hogy mindenki tiszteli szomszédja véleményét, bárminő légyen is az.” (Ezt kellene mindenkinek követni.)

1848. nov. 19-ről. „Husz éves vagyok! De vajjon hány éves a jóban? Mennyi idő ez a tökéletesedésre! A legjobb szülőkkel vagyok megáldva, semmiben sem éreztem szükségét, de vajjon felhasználtam-e a magam kiképzésére e legalkalmasabb éveket.”

Ezután szemrehányásokat teszen magának, hogy beleesett a régi iskolai hibába, mivel tanulmányai közben egy látogatója iránt nem volt elég udvarias, neheztelvén, hogy őtet félbeszakította. Ezt hibául rója fel magának; mert arra kell törekednie, hogy mindenki iránt udvarias, szives és előzékeny legyen.

1848. nov. 24-ről. „Ma Channing műveit olvastam. Én nem tudok úgy lelkesülni, mint a minő melegség az ő műveiből kisugárzik. Ez a közöny nagy hiba nálam. Egyes dolgok nem inditnak meg engem eléggé. Rokonszenvem nem elég tevékeny. Én a rabszolgaságról tudnék írni és beszélni a nélkül, hogy rokonszenvet éreznék az elnyomottak iránt. Channing azt a fájdalmas érzést is kimutatja, mi őtet a tárgyról írni készítette. Nekem szükségem van érzéseim élénkítésére“ . . .

1848. decz. 11-éről. „Mily hálásnak kellene lennem, hogy drága szülőim még életben vannak. Ma 25 éve, hogy egybekeltek . . . Isten után ők azok, kiknek legtöbb hálával tartozom . . . Mindazt a boldogságot, mely körülveszen, mindazt az örömet, mit élvezek: az ők szivességének s gyöngéd gondozásoknak köszönhetem.“

Lowe Károly a papi pályát választotta s a theologiai tanfolyamot a harvard egyetemen kapcsolatban levő unitárius papnevelő intézetben végezte el. Pályáját igazi hajlamból választotta s naplójából az látszik, hogy minden alkalmat megragadott arra, hogy magát valódi pappá képezze.

Az 1849. májusi naplójában ezeket írja: „Ma reggel dr. Putnam s este dr. Walkers lelkészeket hallgattam meg. Minő szónokok! A két beszéd között nagy volt az ellentét. Az egyik tele szép és mély gondolatokkal; a másik egyszerű, de az előadás által nagyon hatásos. Elhatároztam magamban, hogy vasárnapokon a legjelesebb egyházi szónokok hallgatása által mivelem izlésemet.“

Dr. Abbot temetésekor, ki 87 éves korában halt meg, így ír: „Az olyan emberek halála, kiknek élete az emkeri társadalomra nagyon hasznos volt, sokkal inkább lelkesít engem nemes törekvésre, mint bármi egyéb. Vajha az önmegelégedés, vagy kényelemszeretet el ne vonnának a munkás és hasznos életü emberek példája követésétől, hogy én is tehetségem szerint javára lehetnék embertársaimnak“. Anyja iránti gyöngéd érzelmének jelét ugyanez időből kelt eme levele tanusítja: „Kedves Anyám! Az egyedüli aggodalmam csak az, melyet folytonos betegeskedése okoz nekem. Minél többször gondolok rosszulletére, annál inkább érzem, hogy mily sokkal tartozom édes anyámnak. Hiszen mindaz a jó szokás, nemes gondolat s határozott elvek, melyekkel bírok, az édes anyám gondos nevelésének az eredményei. Anyai kötelességének hű teljesítéseért az öntudaton kívül, bizonyára meg lesz a jutalom az égben is. Egészsége helyreállásáért mindennap imádkozik szerető fia.“ (E sorok igazolják, hogy nem mind olyanak az anyák Amerikában, mint a mi-nőknek Európában gondolni szokták.)

Az 1850-ik évben a rabszolga-kereskedés kérdése nagyban foglalkoztatta az elméket. Az ő naplója is tele van vele. Az emberiség átkának tartja a rabszolgaságot, s már mint papnövendék, annak eltörlése mellett lelkesül. 1850. nov. 6-ról érdekes dr. Walkerrel való társalgása a természet-vallásról. „Dr. Walker úgy hiszi, hogy Norton és mások, a kik a kijelentést a természet-vallás fölébe helyezik, inkább tévednek, mint Parker Tivadar. Ő azt hiszi, hogy az emberek a kijelentés előtt reájöhettek s reá is jöttek az Isten ismeretére s a halhatatlanság eszméjére; hogy a józan észből meritett érvek az elsők, és hogy a gondolkodó emberek a jövő életben s Istenben való hitüket inkább alapítják a józan észre s a természetre, mint a bibliára.“

A theologiai tanfolyam bevégezése után a jeles készülségű ifjut egyszerre két ekklézsiába hívták meg lelkésznek. New-Bedfordba ment. Papi teendőit a legnagyobb buzgósággal s lelkesedéssel végezte, — nemcsak a szellemi, hanem a gyakorlati részét is. A betegek, elhagyottak látogatásáról vezetett jegyzékei megindítóok . . . A

vasárnapi iskolákban tartott oktatásai a legtanulságosabbak. Egy alkalommal ily szellemben beszél; „Ti szülők bizonyára ismeretet és sikert óhajtotok leginkább gyermekeiteknek az életben. Jól van. Neveljétek értelmüket, hogy siker koronázza munkásságukat. De ne mulasszátok el vallásos érzelmeket csepegtetni szívökbe, mert e nélkül nem lesznek boldogok. A vallás iránti közöny megbosszulja magát.“

Lelkészi hivatalát nem sokáig folytatta. Már 1853-ban betegsége miatt búcsut vett hallgatóitól. Egészsége helyreállítása miatt utazásra indult Európába s keletre. Két év alatt beutazta Európa nagyobb részét; Syriát, a Szentföldet s Egyptomot. E nagyszerű utazásáról részletes naplót vezet s igen érdekesen írja le a látottakat s tapasztalatait. Párisban egy templomban tett látogatásáról ezt írja: „Mig ott álltam, egy nő térdepelt a Krisztus keresztje előtt s áhitatossága alatt könnyei peregtek le arczáján . . . Ki nem ismeri el, hogy az ő imádsága őszinte volt, habár nem kedveli is a papok ceremoniaiát?“

Názárethben, a mohammedán hitről Achmeddel a következő beszélgetése volt: „Mi hiszünk Mózesben és Krisztusban — mondja Achmed — a különbség közöttünk és a keresztények közt ez: mi nem hiszszük, hogy egy n él több Isten lenne, és hogy Isten valaha nős lett volna; mi azt nem hisszük, hogy Krisztus Istennek a fia, hanem azt, hogy az Istennek lelke. Mi mindnyájan a Koránban hiszünk, s hogy Mohammed Istennek a prófétája.“

Damaskus városát így írja le: „Az ember nem annyira amaz emlékekért látogatja meg, melyek Pál apostol és a keresztény vallással összeköttetésben vannak, mert sok más — könnyebben elérhető — hely van e tekintetben, melyek épen olyan érdekléssel bírnak. Azért megyünk Damaskusba, mert ez egyike a legkülönösebb városoknak a világon. Ez a legrégebb város, mely érdekességét, fontosságát napjainkig megszakadás nélkül fentartotta. Heteket el lehet tölteni a bazárban, a nélkül, hogy a látványos ujdonságok szemlélésében kifáradnánk. Mohammed azért nem akarta Damaskust meglátogatni, mivel szerénte csak egy paradicsom van, s azt az ember az égben találhatja fel. Az arab földrajzban Damaskust a paradicsomi páva tollazatának, a szépség nyaklánczán levő gyöngynek nevezik.“

Keleti utazásából visszatérve, Németországban huzamos ideig marad s theologiai tudományokkal foglalkozik. Különösen Halléban tartózkodik több ideig, hol az orthodox Tholuck tanárral való érint-

kezése érdekes. Az 1854. december 4-ről keltezett naplójában eze-
ket írja: „Ma W. asszonysághoz voltunk estvére meghíva. Nehány
jelen volt lutheránus nagy gyűlöletet mutatott a másvallás feleke-
zetűiek iránt. M. ur kérdeztől tőlem, miféle vallásu vagyok, azt fe-
leltem: Unitárius, mire láthatólag felboszankodva így szólt: Ugy
hallottam, ön Jerusalemben volt? „Igen“, felelém. „De hát mit ér-
dekli önt Jerusalemben? Miután nem hiszen semmiben, nincs semmi
köze Jerusalemben.“ E sértő és boszantó szavakra nem válaszoltam,
hanem kipirult arcczal elfordultam tőle. Mikor e jelenet történt, az
egész társaság még nem volt együtt, de azért meglehetősen elron-
totta estémet. Nekem úgy tetszik, hogy sokaknál a vallás csak
a másképpen gondolkozók gyűlöletében áll.“

December 15. „Tholuck tanárral a temetőbe mentünk, hol
Gesenius sírját megmutatva, így szólott: Ő nem hitt a feltámadás-
ban. Mikor két fia egy hét alatt kolerában meghalt, egyik barátja
hozzá ment, hogy vigasztalja. Gesenius phoeniciai feladatok megfej-
tésével volt elfoglalva. Ez a legjobb módja — mondá — a bánat és
gond elűzésének; mert az elme egészen elmélyedve a megoldás ne-
hézségeibe, minden egyebet elfelejt.“

Ulrici tanárral való beszélgetése alkalmával Ulrici azt jegyezte
meg, hogy Amerikában a hittan tanárai rendszeren prédikálnak is. Ő
ezt nem tartja helyesnek, mivel egész éltüket tanulmányozásra kel-
lene szentelniök. E kérdés egy kis vitát idézett elő a felett, vajjon
a két rendszer közül melyik vezet inkább a hitformákhoz való
ragaszkodásra és felekezeti czivódásra?...

December 17-éről. „Ma Moll tanár prédikálását hallgattam
meg. Alapige: „Ime az ajtónál állok és kopogtatok.“ A templomban
a berendezésnél minden az általános rabszolgai kasztrendszerre mu-
tat. Bizonyos székek, csak bizonyos emberek számára vannak fen-
tartva. És az megbocsáthatatlan bűn lenne, ha más valaki azokba
beléülne. Az udvariasság, melyre a németek annyira büszkék:
külsőleg, jelek által is kifejezést nyer. A székeknek egy negyed-
része sem volt tele s nekem s társaimnak még is állanunk kellett,
s kívülünk még sok más fennállót nem kínáltak meg ülésel“...

December 21-ről. „Tholuck ma megkérte N. urat, hogy vasár-
nap sétáljanak egyet s hívja el a „Dear Mr. Lowe“-t is (kedves
Lowe urat), kiről azt tapasztalta, hogy a reá gyakorolt első kelle-
mes benyomás nem kevesebbedett a további ismeretséggel. E meg-
jegyzést nagyon kellemes volt hallani, s valójában igen szives is volt
hozzám. Sétánk közben kérdeztem Tholucktól, minő véleménye van

az ítélet napjáról? Ő úgy hiszi, — mondá — hogy a lélek a testből elköltözése után a fejlődés állapotjában öntudatos étellel önmagában, valahol fenmarad, még pedig nem magában, hanem mások társaságában, mindaddig, míg az ítélet békövetkezik s a lélek egy más testi formát fog felvenni . . . Épen most ir — folytatá — egy commentárt Pál apostolnak rómabeliekhez írt leveléről, melyben polemizál a Sociniánusokkal. E munkám írása közben sokszor jutottak Önök, amerikai ifjak (még egy volt Lowe-val) eszembe. Tholuck meglepetését fejezte ki azon, hogy az unitárisok nem mindnyájan csupa hideg racionálisták.“

Hosszas útazásából 1855. június 18-án újból szerettei közé érkezett meg. Salem városában papnak választották. Gazdag tapasztalata, sok tanulmánya segítségével, nagyszerű beszédeket s felolvasásokat tartott. 1857. év végén megnősült, mely házasságukból két leányok született. A polgárháborúban buzgón működik, mint lelkész, s mint az egészségügyi bizottság tagja. Lelkesítő beszédeket tart a katonákhoz. 1865-ben, az Amerikai Unitárius Társulat titkárává választják, melynél rendkívüli tevékenységet fejt ki, különösen a missió terén. Az 1868-ban tartott háromszázados jubileumunk alkalmával a Társulat végrehajtó bizottsága nevében ő küldötte a testvéries üdvözlő-iratot (magyarul), melyben dr. Channing művei lefordítására segílyt ajánlanak. 1871-ben betegeskedése miatt kénytelen volt a titkárságról lemondani. 1872-ben újból útazásra indul nejével; részt vett Londonban a Brit és Külföldi Unitárius Társulat évi közgyűlésén, mely alkalommal nekem is szerencsém volt vele megismerkedni. Európai útjából visszatérve, 1873-ban az Amerikai Unitárius Társulat igazgató tanácsába beválasztották, hol ismét érvényesíthette tehetőségét szeretett vallása érdekében. 1874-ben megindította az „Unitarian Review and Religious Magazine“ című tudományos folyóiratot. Sok küzdelembe került, míg kedvencz tervét megvalósíthatta. De maga körül csoportosítván a legjelesebb írókat, az első füzet mártius havában megjelent. Sok vitára adott alkalmat az Unitárius név, t. i. sokan abban a véleményben voltak, hogy a szemle nagyobb elterjedése végett az Unitárius név helyett más kellene használni. Lowe ezt a következőleg védelmezi: „Az Unitárius Szemle czim elfogadásával többeknek a tanácsával, melyet pedig mi nagyon becsülünk, ellenkezésbe jöttünk. Épen ezért felhiva érezzük magunkat indokaink előadására. Az első indok az, hogy az Unitárius név megfelel a mi czéljainknak, s annak az iránynak, melyet a szemle képviselni fog. Törekvésünk az, hogy e folyó-

irat az unitáriusok szellemi és erkölcsi életének hű kifejezője legyen. Az első kifogás az Unitárius név ellen az, hogy meg fogja akadályozni saját felekezetünkön kívül a szemlének szélesebb körben való elterjedését. De a mi kiváló unitárius íróink a más felekezetek népszerű lapjainak munkatársai, s azokban terjeszthetik szabadelvű nézeteinket; úgyszintén az „Old and New“ című folyóiratunkban is. Már eleget beszéltünk a más felekezetű egyházak szabadabb elvűvé tételén: egyesítsük és szervezzük ezentúl a miénket. Sokan azt mondják, hogy az unitárius név iránt előítélet van. Igyekezzünk ezt az előítéletet erényes életünk, hasznos munkásságunk s fenkölt gondolkozásunk által eloszlatni.

A mi azt a vádat illeti, hogy ez a szó Unitárius nem fejezi ki eléggé a mi felekezeti álláspontunkat, azt kérdjük, van-e olyan név, mely teljesen kifejezné azt a dolgot, a mi helyett áll? Hát a protestantismus szó megfelel-e annak a mozgalomnak, mit jelezni akar? Az unitárius szó a keresztény hitnek egy oly tiszta rendszeréhez fűződik, melynek rendezett tevékenysége és elismert helye van a kereszténység vallás rendszerében. Még ha akarnók se tudnók az unitárius nevet a vallásos haladás történelméből kitörölni.

Némely barátaink azt kívánják, hogy az unitárius szó elébe tegyük oda a Keresztény szót; de ez nem szükség, mert unitárius annyit jelent, mint unitárius keresztény, épen mint baptista: baptista keresztény vagy orthodox: orthodox keresztény.

Mi hajlandók lennénk az unitárius nevet elhagyni, ha az kívánatos lenne akár az igazság keresése, akár a keresztény világnak szorosabb egyesülése végett; de azonban, a mig a mi felekezetünknek, mint a keresztény testület egyik tagjának határozott munkakörével a szolgálatára szükség van: örömmel tartjuk meg azt a nevet, melyhez annyi magasztos és szép emlék fűződik.“

A tevékeny és egyháza felvirágzásáért buzgolkodó férfi nem sokáig gyönyörködhetett kedvelt folyóiratában; mert még ugyanazon évben, mikor megindította, június 20-án Sommerville-ben, tüdővészben elhunyt 46 éves korában, úgyszólva élete s tevékeny működése delén. Az utolsó perczben szeretett nejének azt mondta: Tedd ez othont vidámmá! Arczépem, ha nézed azt fogja mondani: én jól és boldog vagyok!... Nem félek; ha istenben bizunk nincs mitől félni... Atyám a te kezeidbe ajánlom lelkemet! Végre esdeklőleg körültekintve, ezt mondta: „Nem tudok lélegzeln“, s ezek voltak utolsó szavai. Igaza volt a haldoklónak, hogy a kis család ugyanaz marad; mert

1883-ban tanúja voltam a kegyeletes visszaemlékezésnek, a rajongó szeretetnek, melylyel szerettei emlegették s arczképe előtt megállottak. Neje, ki jeles író, állandó munkatársa a férje által kezdeményezett „Unitárius Szemlé“-nek s az ő szellemében működik az unitárius vallás érdekében. Emlékirata kiadása által pedig maradandó emléket állított a társadalom egy derék munkásának.

KOVÁCS JÁNOS.

I M A

ÖZV. GYERGYAI FERENCZNÉ, SZÜL. BARTHA ZSUZSÁNNA FELETT.*)

Isten! örök Felség! kinek hatalmadon állanak a világok, kezdedben a mi létünk, életünk, ki leheleteddel világokat éltetsz, s kinek enyészítő hatalma világunkat rombolja szét: megindulva, fájó, bánatos érzésektől megszállva, és meghatva, megihletődve állunk előtted e koporsónál, mely egy 82 éveket élt, az emberi élet legmagasabb határáig jutott szolgáló leányod idvezült lelkének porhüvelyét zárja magában. Megindulva, bánatos érzésektől megszállva, mert vesztettünk és mert oly nagy a mi veszteségünk; meghatva, megihletődve, mert a kire a halál angyala szelid lebbenéssel gyászfátyolát vonta, annak élete bölcseséged, végetlen szereteted csodás fényirása,

A bájoló tavasz egész pompájában jelent meg, fénylőn, üdén, virulón, mint egy színdűs virág, melyet arczon csókolt a szépség; s vonásokkal, melyekből kibeszélt, mi ott bennlakozott, jóság, szívemesség. Szép volt a tavasz. És a nyár? . . . Hogyha gazdagon áldottad meg őt testi és lelki szépséggel, gazdag az élet is, a mely következett. Jó férjjel boldogítottad s anyává tetted őt. És ő anya volt. Az évek új meg új örömet hoztak. Megsokasítottad általa az ő nemzetségének számát, nagyra növeltéd fáját. Anyává tetted őt, egy népes, szép családnak anyjává; és ő átérezte és átértette a maga nagyságában a fönséges anyai hivatást. Mint a hogy a nyári nap melegével táplálja és élteti a természetet, úgy táplálta és éltette szeretete melegével szülőtteit; éber gonddal nevelte gyermekeit, nevelte a családi élet minden erényeiben, a társadalom minden jó szokásai-ban; nevelte érzelemben, gondolkozásban, hitben, szeretetben és reményben, nevelte mindabban a szépben és jóban, a mi csak egy fenkölt lelkü, hívő, nemesen érző, gyermekeit az önfeláldozásig szerető, szívverével tápláló édes anya kebléből kiáradhat.

És ő láttatta oh Atyánk! az anyai szeretetnek csodáit is. A mikor családi egük felett a legszebben ragyogott a nap és a boldog-

*) Kolozsvárt, 1887. nov. 9.